

Троєльнікова Людмила Олександрівна,
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри теорії та історії культури
НМАУ імені П.І. Чайковського, Київ

Liudmyla Troielnikova,
D.Sc. in Art, professor. Tchaikovsky
National music academy of Ukraine, Kyiv

«ПОЛІТЕС ПРОСВІТНИЦТВА» ФІЛІПА РЕНО І ФРАНЦУЗЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ЛАНДШАФТ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ «ЕСКІЗ»

Анотація. Здійснено теоретизування культурного ландшафту Франції у часи Просвітництва, орієнтовно XVIII століття – початок XIX століття. Акцентовано увагу на культурологічному осягненні сутнісного змісту узагальненого поняття – культурно-просвітницький ландшафт Франції в контексті французького політесу, в основі якого лежить – етично-національна картина життєдіяльності. Представлено культурологічний «ескіз» праці французького філософа та культуролога Філіпа Рено «Політес Просвітництва (закони, звички, манери)», який забезпечує розширення кордонів кроскультурного діалогу між європейськими народами, допомагає в розумінні ціннісних базисних засад їх культурних ландшафтів, зокрема французького.

Ключові слова: епоха Просвітництва, культурно-просвітницький ландшафт, Франція, Філіп Рено, політес просвітництва, цивілізаційна звичайність.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Культура пронизує всі сфери людської діяльності. Вона є якісною характеристикою громадського життя, життєдіяльності людей, розвитку людини і суспільства, зв'язком між минулим, сьогоденням і майбутнім. Культура заповнює і насичує собою весь соціальний простір, немовби розливаючись по всьому «тілу» соціального організму, проникаючи в усі його пори. Вона дає можливість реалізувати сутнісні сили людини як соціального суб'єкта. Людина, створюючи культуру, одночасно створює і себе. Культура, отже, відображає ступінь розвитку самої людини, її волі, водночас характеризує суспільство і його розвиток з погляду активної участі в цьому процесі творчого індивіда.

Культура періоду Просвітництва, тобто культурно-просвітницький ландшафт західноєвропейських держав і народів, є певним феноменом у часо-просторовому культурному поступі людства. Цей культурно-просвітницький ландшафт спирається на досягнення людства і окремого народу, які йому передували, творчо розвиваючи та прогресуючи у всіх без винятку культурних се-

гментах. Як то: художня творчість (мистецтво), наука та техніка (технології), освіта та просвіта, збереження й передання культурної спадщини (як окремий культурний сегмент), державотворчі процеси, інституційний та інституціональний поступ суспільного розвитку.

Саме західноєвропейські країни, держави та народи за часів Просвітництва репрезентують надзвичайний культурний поступ, який вчені, які живуть і працюють у межах цього культурно-часового простору, у своїх аналітиках іменують цивілізацією.

Серед західноєвропейських країн періоду Просвітництва, окреме, визначне місце посідає Франція, країна, яка формує, власне, науково-теоретичний і суспільно-політичний просвітницький мейнстрім упродовж останніх століть.

Тому цінним і надзвичайно актуальним за теперішнього часу є теоретичне осягнення культурно-просвітницького ландшафту Франції в контексті рефлексії аналітики саме сучасних французьких вчених, які є носіями французького культурного коду. Аналітика Філіпа Рено (Raynaudy Philippe фр.)

«Політес Просвітництва (закони, звички, манери)», «великими, культурологічними мазками вимальовує яскраве полотно» (Троєльнікова) культурно-просвітницького ландшафту Франції періоду Просвітництва.

Розглядаючи явище французького політесу в контексті політико-правової та соціально-культурної проблематики виникнення новочасної демократичної правової держави, автор переосмислює спадщину Вольтера, Монтеск'є, Г'юма, Руссо, Канта, а також пані де Сталь, Стендаля і Токвіля, щоб окреслити два протилежні та взаємопов'язані шляхи до модерності: англійський, спертий на ведення торгівлі, та французький, спертий на ведення розмови. На противагу баченню політесу як форми суспільного лицемірства, автор наголошує на його засадничій ролі в ствердженні правил цивілізаційної звичайності в суспільстві, що призводить до пом'якшення звичок, звичаїв та манер, а зрештою і до політико-правового та суспільного поступу (Рено, 2016, Резюме).

... Поміж новочасних досвідів, досвіди Англії та Франції мають зразкове значення, оскільки вони роблять наочними два взаємодоповнювальні шляхи прогресу: якщо англійський режим показує можливість політичної свободи у світі, що починає визволятись від християнського спадку, то французька монархія має незрівнянну заслугу поширення в Європі суспільних форм життя, які є найкращими гарантами умиротворення звичок (Рено, 2016, с. 67).

Відтак *метою* статті є наукове теоретизування культури Франції періоду Просвітництва, орієнтовно XVIII століття – початок XIX століття, політесу просвітництва як відображення картини світу, що змінюється разом зі зміною соціально-історичних реалій, як моральної культури, що формує духовний світ, духовну культуру всього народу й окремої людини, як втілення її знань та цінностей, що репрезентують певний народ серед інших народів світу; а також культурологічний аналіз праці французького філософа та культуролога Філіпа Рено «Політес Просвітництва (закони, звички, манери)».

Методологією дослідження передбачено застосування широкого спектра філософських (базових), загальнонаукових і специфічно-культурологічних методів наукового пізнання. Це зокрема: історичний і логічний методи, які забезпечують нам осмислення культури Франції в епоху Просвітництва; описовий та системний методи забезпечують нам більш детальний аналіз нашого проблемного поля; методи реконструкції культурно-мистецького

ландшафту, забезпечують цілісність нашого теоретизування проблеми.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що французький політес репрезентується як ціннісний чинник культури Просвітництва, який виражає національну картину світобудови і ціннісно-нормативну систему життєдіяльності французького народу. Картина світу розглядається як уявлення про навколишню дійсність, особливість її сприйняття, які зумовлені єдністю суб'єктивних та об'єктивних умов і факторів формування національного ландшафту. Це надасть можливість теоретикам і практикам культури усвідомити значимість морального концепту у формуванні основних ціннісних орієнтирів західноєвропейських націй, зокрема французької.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова рефлексія культурно-просвітницького ландшафту Франції має своїм підґрунтям аналітику сучасного французького філософа, культуролога, західноєвропейського інтелектуала Філіпа Рено «Політес Просвітництва (закони, звички, манери)» (Рено, 2016) і сучасних українських вчених, зокрема, авторський колектив українських вчених під керівництвом доктора філософських наук Л.Т. Левчук «Історія світової культури» (Левчук, 2010).

Розширення наукового дискурсу та кордонів теоретизування культури забезпечують наукові праці Ю.М. Лотмана «О семиотическом механизме культуры» (Лотман, 1971) та «Феномен культуры» (Лотман, 1978). Питання морально-етичної життєдіяльності допомагає рефлексувати український філософ, український народник часів українського Просвітництва Григорій Сковорода. (Сковорода, 1973, Повне зібрання творів).

Виклад основного матеріалу. Теоретична значимість поняття «культура» для сучасної науки зумовлена її глобальністю та багатогранністю. Поняття «культура» – одне із загальних філософсько-соціологічних понять високого рівня абстракції, оскільки воно фіксує саму суть історичного розвитку людства. Будучи складною системою, що вбирає в себе і відбиває протиріччя реального світу, культура, природно, у гуманітаристиці розглядається з різних точок зору – відповідно до конкретних завдань новітнього наукового знання. У літературі можна зустріти суперечливі, часом взаємовиключні тлумачення цього терміна: від побутового розуміння рівня вихованості тієї або іншої особистості – аж до уявлення про культуру як загальний спосіб існування людського роду. Проте у цих таких, як здається, різних поглядах є

і загальне: культура, так чи інакше, розглядається як реалізація сутнісного змісту буття людини. І в цьому розумінні концептуальним для нашого дослідження є розуміння культури як основи розвитку людства, народу, нації, окремого індивіда. Нагромаджуючи соціокультурний досвід, беручи участь у процесах соціалізації, культура робить людину людиною, формує основні ціннісні та життєві орієнтири, обумовлює розвиток певної людської спільноти.

У філософії найбільше поширення одержали такі визначення культури: як сукупності створених матеріальних і духовних цінностей, що відповідає аксіологічному підходу; як творчої діяльності людини (діяльнісний підхід); як специфічного способу людської діяльності (технологічний, або функціональний, підхід); як знакової системи (семіотичний підхід). Крім того, поняття «культура» дедалі частіше використовується для характеристики творчих сил і здібностей людини, її єдності з природою і суспільством. Таке розмаїття підходів зумовлене складністю філософського осмислення цього феномена, а також розходженнями в дослідницьких цілях, які, на наш погляд, занадто сегментують теоретичні та практичні її змісти. Адже культуру справді можна розглядати з різних позицій, що, природно, допускає і плюралізм думок.

Аксіологічне розуміння культури як сукупності створених продуктів, матеріальних і духовних цінностей дає змогу розглядати культуру як специфічне соціальне явище, в якому реалізовані, втілені сутнісні сили людини. Однак її не можна вважати лише сукупністю готових продуктів, вона є безперервним процесом виникнення, становлення, саморуху і змін. Навіть культурна спадщина не залишається незмінною, а перебуває в постійному русі, переосмислюється, переоцінюється і виявляє нові можливості в сучасному гуманітарному контексті. Здобутки культури не лише зазнали змін упродовж багатьох століть, а й наново інтерпретуються в світлі сучасних знань і досягнень історії та культури.

Функціональний, або технологічний, підхід до культури дає можливість охарактеризувати культуру як специфічний спосіб діяльності й зводить її до засобів, техніки, технологій і зрештою формує нове розуміння культурного поступу людства, яке філософи й назвали цивілізацією.

За семіотичного підходу до культури як знакової системи вона визначається як «„неуспадкована” пам'ять колективу, що виражається у певній системі заборон і розпоряджень» (Лотман, 1971, с. 147),

або «як природно й історично сформований механізм колективного розуму, що володіє колективною пам'яттю і здатний здійснювати інтелектуальні дії» (Лотман, 1978, с. 16).

Окреслені нами концепції є дослідженнями різних способів функціонування культури в суспільстві. Усі вони відбивають послідовність культуротворчої діяльності, що включає творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації суб'єктом і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до власної системи цінностей, що і формує архетипові риси маленьких і великих людських спільнот.

Найбільш узагальненим, на нашу думку, є розуміння культури як феномена, що функціонує в суспільстві у вигляді сукупного соціального досвіду людства, його знань, цінностей, норм, соціальних зразків тощо. Вони виражені в мові, піснях, танцях, звичаях, традиціях, віруваннях, світогляді, ідеології, моралі, законах тощо і формують потреби, мотиви, правила, мету і змісти діяльності певних людських колективів, або ж спільнот. З їхньою допомогою регулюються життя і взаємодія людей у суспільстві в окремих соціальних спільнотах і групах.

За Нового Європейського часу наукова увага до категорії культура, вперше відчутно актуалізувалася у XVIII столітті – столітті Просвіти. Саме тоді головною сутнісною ознакою людини стає розумність, що виокремлює людину з-поміж усього природного. За просвітницького розуміння, культура визначалась як шлях до знання (у найширшому розумінні), який забезпечувався просвітою, освітою, вихованням. Отож і культурна людина галантного століття – це людина освічена, вихована, яка вміє поводитись у суспільстві відповідно до моральних настанов і суспільно прийнятих правил.

Саме в руслі наукового осягнення культури Французького Просвітництва й побудована за змістом і формою праця аналітика Філіпа Рено «Політес Просвітництва (закони, звички, манери)» (Рено, 2016). Сучасний французький інтелектуал Філіп Рено формує у читача певну уяву щодо змісту та форм французького культурного ландшафту періоду Просвітництва. В центрі уваги дослідника зміст французьких культурних практик в контексті теоретизування світовими філософами та культурологами, та їх побутування на національному ґрунті.

Особливістю праці Філіпа Рено, що виокремлює її з-поміж інших, знаних вже наукових роз-

відок, є, насамперед, яскраве узагальнення, яке побудоване на глибокому аналітичному підґрунті. Погляд французького філософа якнайширше охоплює французький просвітницький ареал, у його науковій і праксеологічній синергії, що дає змогу автору масштабувати свою аналітику на архитиповість усієї французької нації.

Відповідно до розуміння французької епохи Просвітництва Філіп Рено зазначає:

Великі мислителі Просвітництва вірили у поступ, та проте вони не мали безмежної довіри до уявної логічності історії. Вони знали: те, що ми починаємо називати «цивілізацією» в другій половині XVIII століття, є крихким та випадковим, і вони не вірили в те, що деякий поступ, яким новочасна Європа могла пишатися, може вивести її поза умови людського існування. Саме тому вони вбачали в цивілізаційній звичайності лише зовнішню люб'язність поведінки. Політес, зрозумілий у строгому сенсі Просвітництва, є виточенням цивілізаційної звичайності, яка, хоч і не є універсальною, має деяку моральну амбівалентність, що буде в центрі критики Руссо проти французького суспільства і, поза цим, проти всієї новочасної цивілізації. Провіщення Руссо, що спирається на культуру щиросердності та на пафос автентичності, не полишає промовляти до нас, і це саме на нього ми повинні спертися, якщо хочемо надати сенсу критиці наших сучасників на адресу того, що залишається сьогодні від класичного політесу (Рено, 2016, с. 281).

Піднімаючись у своїй аналітиці від наукового та культурного осягнення французької епохи Просвітництва аж до соціокультурного унормування життєдіяльності соціуму, автор відповідно торкається демократичного розвитку західноєвропейських суспільств. Він зокрема пише:

Демократія зробила нас більш рівними, аніж винахідники новочасної рівності, і суспільні науки, збагачуючи наше знання людського різноманіття, навчили нас релятивізувати претензії на універсальність, притаманні раціоналізму Просвітництва. Без сумніву, саме в цьому маємо справжній поступ, але не очевидно, що ми настільки ж просунулись ані в моральному розумінні, ані в висловлюванні наших думок: нам є чому повчитись у Просвітництва – як для чесноти, так і для вишуканості (Рено, 2016, с. 282).

Саме французьке Просвітництво аналітик характеризує як епоху найвищого культурно-мистецького злету людського духу.

Щодо політесу та категорії звичайність автор має теж своє бачення. Він пише, зокрема, «Класичні звичайність та політес народились в Італії, <...>

Але повною мірою, після відносного занепаду італійського впливу, вони повною мірою розквітли у Франції» (Рено, 2016, с. 30).

Отже, визначаючи носія культури як культурну людину, ми теж, наділяємо її всілякими чеснотами, як-то: людина, яка засвоїла духовне багатство своєї й загальнолюдської культури та реалізує у життя цінності, норми, ідеали, форми відносин і поведінки, які притаманні її ареалу культури, людина, яка з повагою ставиться до інших культур, людина, яка володіє знаковими системами вираження духовних смислів, людина, яка здатна до творчості у просторі культури.

Відповідно людина цивілізації, тобто людина цивілізована, уявляється нам як людина освічена, людина, яка реалізує у своєму житті зразки стосунків і поведінки, притаманні характеру й рівню розвитку даної цивілізації, людина, яка вміє використовувати досягнення своєї цивілізації. Адже сукупність досягнень і цінностей, які породжені не лише технікою, а й розумом, і думкою, яка творить навколишній світ людини, – і, уявляється нам, тією самою цивілізацією, щодо якої філософи просвітництва глибоко, іноді антагоністично щодо один одного, теоретизують. Слід принагідно зазначити, що й ототожнення культури та цивілізації, і різкий антагонізм цих вселюдських теоретичних понять і практичних життєдієвостей уявляються нам крайнощами.

Власне, цивілізованість у її звичаєвому бутті не протистоїть культурі й культурності. Досягнення цивілізації можуть використовуватись і як цінності культури, і як носії ціннісних смислів, хоча потрібно наголосити, що цивілізація та цивілізованість орієнтовані насамперед на корисність, функціональність, систематизацію, упорядкованість, а культура й культурність – на цінність, вселюдність, гармонізацію, власне й самих досягнень цивілізації.

Чим же характеризується культурний ландшафт Франції періоду Просвітництва? Які виразні нематеріальні та матеріальні культурно-мистецькі пам'ятки мають місце в межах Французького Просвітництва. Які надзвичайні артефакти репрезентують культурно-просвітницький ландшафт Франції і вирізняють останній з-поміж інших західноєвропейських ландшафтів.

Зазначимо, що синергія візуального сучасного мистецтва, яким є кіно, та рефлексія культурознавчої аналітики допоможуть нам надати виважені змістовно наповнені характеристики та намалювати узагальнене полотно культурно-просвітницького ландшафту Франції.

Почнемо малювати це полотно з представлення мінісеріалу «Франсуаза д'Обін'є, маркіза де Ментенон» («Frangoise d'Aubigne' Marguise de Maintenon») – 1995 рік виходу на світові екрани, історична драма за романом Франсуази Шандернагор «Королівська алея: спогади Франсуази д'Обін'є, маркізи де Ментенон, дружини короля Франції» («L'allee du Roi»), виробництво Франція, режисер – Ніно Компаньєз, актори: Домінік Блан, Дідьє Сандр, Валентин Валера, Мішель Дюшоссуа.

На екрані представлена епоха Людовика XIV – короля Франції, який був одноосібним правителем у Франції від середини XVII століття – і майже до 20-х років XVIII століття. Франція періоду Людовика XIV мала найвищий злет науки – була створена Французька Академія; надзвичайне садово-паркове мистецтво разом із мистецтвом архітектури дивує та захоплює увесь цивілізований світ; поезії, проза, аналітики, мистецтво театру, народження пластичного мистецтва балету, нові імена живописців та їхні неперевершені творіння захоплюють уяву поціновувачів, відбувається зміцнення та становлення державності – все це стало можливим завдяки так званій ідеології та практиці освіченого абсолютизму.

Головною героїнею фільму «Франсуаза д'Обін'є, маркіза де Ментенон» («Frangoise d'Aubigne' Marguise de Maintenon») є морганатична дружина короля Франції Людовика XIV – мадам де Ментенон, яка була у шлюбі з королем із 1683-го по 1715 роки, до останніх хвилин життя короля. Фільм презентує її спогади про життєвий шлях, який врешті-решт поєднав її життя із життям найвидатнішого тогочасного європейського монарха.

Перед глядачем розгортається широкомасштабне полотно культурного ландшафту тогочасної Франції на тлі якого відбувається життєопис головної героїні Франсуази д'Обін'є. Народившись на території однієї із в'язниць Франції, де відбував покарання її батько – шляхетний чоловік, але визнаний злодієм, через невеликий час вона стає повною сиротою і за посередництва своєї далекої родички виходить заміж за поета-сатирика Поля Скаррона, знаного та періодично гнаного, чоловіка-каліку, який не міг зробити її щасливою жінкою, але зробив її інтелектуально розвиненою особистістю. Франсуаза стає окрасою літературних салонів, її гострий розум і вихованість, якими вона зобов'язана повною мірою своєму чоловікові, допомагають молодій жінці набути корисних зв'язків серед тогочасної аристократії, які з часом і привели її у затишний будуар мадам де Монтеспан, офіційно визнаної фаворитки короля Франції. Фран-

суаза стає вихователкою дітей короля та мадам де Монтеспан, і присвячує всю свою наснагу, всі свої набуті та вроджені таланти вихованню цих дітей, які з часом будуть визнані офіційно дітьми Людовика XIV.

Воєнні походи та перемоги французького короля, процеси системного державотворення, будівництво освіченого абсолютизму, нечуваний розквіт французької культури та мистецтв – і поряд з цим жорсткі інтриги, боротьба не на життя, а на смерть, щодо наближеності до персони Людовика XIV, остракізм тих, хто слабший емоційно або не має відповідного фінансового чи шляхетного підґрунтя, повна моральна розбещеність, що возвеличується та заохочується повселюдно у середовищі аристократії та наближеного до короля двору.

І все це життя французької аристократії навкруги персони короля, так званий королівський двір, оповитий тим самим французьким політесом, який Франсуаза, за словами, які вона виголосила сама до себе, вже будучи дружиною Людовика XIV, ненавиділа усім своїм серцем, не сприймала і не змогла сприйняти впродовж усього свого життя. Її живило, спрямовувало, надихало та підтримувало кохання її чоловіка – короля Франції Людовика XIV. Тож, будучи дружиною короля, але не французькою королевою, Франсуаза займається питаннями освіти, благодійництва, розвитком мистецтв, підтримуючи матеріально та морально молодих поетів, драматургів, письменників, художників.

Французька, ба більше, західноєвропейська аристократія та правлячі на той час династії (правлячі світові династії наразі) не визнали ні за життя, ні після відходу Франсуази д'Обін'є її суспільне становище як королеви за фактом її заміжжя.

Величезна плеяда науковців, філософів, архітекторів, живописців, гравюристів, ландшафтних дизайнерів, скульпторів, модних дизайнерів, діячів освіти та просвіти створили видатні пам'ятки французької культури й мистецтва, наукових вчень, що пережили їх і сьогодні є надбанням усього людства.

Але саме цей період розквіту французької культури й мистецтва породив знаних у світі діячів Просвітництва, які у своїх мистецтвах та аналітиках формують і репрезентують культурно-просвітницький ландшафт Франції передреволюційної, революційної та постреволюційної епохи.

Саме звичайність і політес якнайбільше притаманні цьому періоду французької історії та культуротворчим практикам. На цьому наголошує і Філіп Рено:

Центральна тема дискусії в питанні цивілізаційної звичайності – це поступ Просвітництва, без-

перечна дієвість останньої та її непевна моральна вартість. Звичайність не є моральністю, оскільки вона стосується тільки зовнішніх відносин між людьми, але вона принаймні робить свій внесок у моральність, шляхом призвичаювання людей до обмеження своїх претензій та уважного ставлення до іншого. З погляду філософів Просвітництва, це і надає звичайності універсального виміру, що знаходить свій виток у людській природі, одночасно товариській та егоїстичній: обмежуючи наслідки егоїзму та суперечок між людьми, звичайність продовжує та розширює людську товариськість (sociabilite). Але ця моральна цінність та універсальність, що притаманні цивілізаційній звичайності, залишаються двозначними, оскільки вона, в своїх найбільш витончених і рафінованих формах, що їх ми зємо «політесом», не застережена від можливості стати небезпечною для моральності, допомагаючи найбільш сильним посилити своє домінування, при цьому вдаючи його полегшення та заохочуючи повсюдно лицемірство під виглядом добродіяння (Рено, 2016, с. 42).

Слід зазначити, що поряд із французьким Просвітництвом, як визначають вітчизняні гуманітаристи, існує й українське. Український Просвітницький ландшафт формує визначний філософ і культуролог, мудрець-мандрівник Григорій Сковорода.

Він заклав своїм життям підвалини морально-етичного світобуття. За оригінальністю ідей, їх багатством, Григорій Сковорода не лише не поступається широко визнаним філософам моралі, а й багато в чому випереджає їх. У часи свого мандрівного життя (XVIII ст.) Г. Сковорода переконливо довів, що саме мораль є визначальним фундаментом суспільної культури, її глибинним коренем, смислоутворювальним чинником людської діяльності. Саме через працю, на думку філософа, відбувається моральне вдосконалення людини.

Творчою складною алегорикою він намагається пояснити сутність буття, яке «віддзеркалюється» у світі символів. Г. Сковорода вважає, що розуміння світу як символу – стежка, що веде до філософської мудрості. Саме через символічні образи Григорій Сковорода вводить людину в коло філософської постановки питання про сутність мікро- і макросвітів. Оскільки в мікрокосмосі повною мірою проявляються всі ті закономірності, що й у макрокосмосі, то не треба на перше місце ставити пізнання Всесвіту, досить глибоко збагнути власну природу, тому пізнання і зводиться до самопізнання. Самопізнання людини починається з осягнення свого власного серця. Серце посідає

важливе місце у філософській системі Г. Сковороди, бо воно дорівнює людині, її глибинній сутності. Філософ стверджує первинність і незнищенність серця як скарбниці духовної.

За вченням Г. Сковороди, пізнаючи себе, людина визначає своє місце в суспільстві. Він ототожнює категорії добра й краси. Досягнення добра, блага є основою всіх людських діянь, і отже те, що корисне для людини, є бажаним для неї, а відповідно і прекрасним. Тому сенс життя людини полягає в тому, щоб бути джерелом світла й тепла, свідомістю й сумлінням світу, перетворювати, вдосконалювати все в ньому (Сковорода, 1973).

Як сучасний культуролог та інтелектуал Філіп Рено підіймається у своїй аналітиці на рівень ціннісного осягнення людського побутування: апелюючи до філософів епохи Просвітництва, він астроположе проблему цінностей на новітні культуротворчі практики.

Філіп Рено пише: «Міркування філософів Просвітництва стосовно політесу та цивілізаційної звичайності є водночас моральним і політичним. Вони загострюють питання вартості цивілізації, протистояння суспільних умовностей та щиросердності, сенсу людського різноманіття, які все це є і нашими питаннями» (Рено, 2016, с. 16-17). І далі:

У дискусії, яка починається в XVIII ст., моральна проблема відносин між політесом і щиросердністю тісно пов'язана з політичним питанням різноманіття форм, яких набуває в Європі швидкий розвиток цивілізованої звичайності, або ж «цивілізації». Я вирішив нагадати цю боротьбу поглядів, надаючи перевагу внутрішньому аналізу думок декількох значущих авторів, які протистоять один одному стосовно цих суттєвих пунктів, але які мають достатню кількість спільних питань, щоб почути один одного та долучитись до тієї самої розмови. <...> Вольтеру, Монтескію та Г'юму – які є найкращим прикладом нового погляду, привнесеного Просвітництвом, на питання нового поступу звичок і манер і спробую при цьому зрозуміти відмінності між великими європейськими націями – в першу чергу між Францією та Англією. Руссо прийде опісля, виступаючи, вочевидь, найбільш глибоким критиком модерності, що народжується, – як у формі англійського commercial society, так і у формі французької монархії. Саме Жан-Жаку буде відповідати Кант, спрямувавши проти нього декілька тем, запозичених у Г'юма, і саме їх питання ми віднайдемо в наступний період після Французької революції та народження американської демократії (Рено, 2016, с. 32).

Слід наголосити, що, на нашу думку, культурно-просвітницький ландшафт Франції часів Людовика XV та Людовика XVI характеризують антиморальні крайнощі, які охопили всі аристократичні та шляхетські кола, починаючи, з так званого Двору Короля. Смакам аристократії у мистецтві відповідає стиль рококо, який презентує себе в архітектурі, живописові, театральному мистецтві, літературі (у прозі та поезіях), вишуканому інтер'єрі домівок. Мистецтво рококо впливає на модний стиль одягу, меблі, посуд, тканини. Відповідно, французький політес, тобто поведження французької аристократії в суспільному середовищі відбиває зміст і зовнішню перебільшеність цього стилю. І паралельно з процесами аристократичного марнославства, показового ханжества – розбещеності, формуються просвітницькі ідеали моральності суспільного та індивідуального життя особистості. Просвітницькі західноєвропейські й французькі філософії теоретизують поняття цивілізації та цивілізованої особистості, унормованності суспільного життя на засадах права та моральності.

Аристократичні кола Франції, ба більше, всієї західної Європи захоплюються вченням французького Руссо щодо переваг природного стану людини. Саме вчення Руссо формує новий стиль у мистецтві того часу – сентименталізм. Придворний ловелас Вольтер, картяр та інтелектуал того часу, забезпечує аналітичне підґрунтя культурно-просвітницького ландшафту тогочасної Франції.

Неодноразово звертаючись у своїй аналітиці до постаті Руссо та його теоретичних доробок, Філіп Рено вчергове зазначає:

Існує «радикальна» спадщина Руссо, яка, без сумніву, зраджує його глибинну орієнтованість, але яка харчується з його критики новочасних умовностей: ми знаходимо її у Французькій революції, разом із протиставленням громадянської доблесті (civism) цивілізованій звичайності (civilite), або ще в тривалій традиції ганьблення політесу в ім'я щиросердності, що йде від російських радикалів до деяких течій сучасної педагогіки. Існує також «республіканська» спадщина, одночасно раціоналістична та ліберальна, яка намагається перемістити цю критику в межі перевизначення проекту Просвітництва, серйозно беручи до уваги закиди Руссо проти поступу наук та мистецтв (Рено, 2016, с. 174).

Філіп Рено має свою думку і щодо постаті Вольтера, він зазначає, зокрема: «Вольтер є водночас класиком, який не бажав нічого більшого, аніж послабити насильство та зберегти деякий порядок, непевним у собі самому, та людиною Просвітни-

цтва, яка гадає, що занепад забобонів та поступ експериментальної науки дозволять людям повністю присвятити себе покращенню їх земних умов» (Рено, 2016, с. 66).

Саме час зазначити, що соціально-культурний ландшафт Франції періоду Просвітництва якнайкраще представлений в епічному художньому полотно – історичному мінісеріалі «Жанна Пуассон, маркіза де Помпадур» («Jeanne Poisson, Maguise de Pompadour») – 2006 рік виходу на великі екрани, драма – мелодрама – історичний мінісеріал, виробництво Франція – Швейцарія – Бельгія, режисер – Робін Девіс, актори: Елен де Фужероль, Венсан Перес, Шарлотт де Тюркейм, Розмарі ла Волле.

Головною героїнею цієї історичної мелодрами є офіційна фаворитка Людовика XV маркіза де Помпадур – Жанна Пуассон («Jeanne Poisson, Maguise de Pompadour»). Глядачі спостерігають за її стрімким життєвим шляхом від паризької міщанки до офіційно визнаної (саме такий суспільний титул мали коханки французького короля), фаворитки Людовика XV.

Упродовж 20-ти років, маркіза де Помпадур формує державотворчий, соціальний, культурний, мистецький, науковий, освітній сегменти загального культурно-просвітницького ландшафту Франції. І знову ми бачимо у середовищі найвищої французької аристократії, на різних її щаблях наближеності до особи короля, зовнішній лоск та антиморальність як дві бінарні опозиції, що і презентують тогочасну епоху.

Будучи високоосвіченою людиною того часу, маркіза де Помпадур водночас є певною «жертвою тогочасного французького політесу» (цитата наша – Л.Т.), який врешті-решт і спричинив її тяжку хворобу та передчасну смерть. Адже французька аристократія, посміхаючись і лестячи їй, поза спину ненавиділа її, постійно соціально принижувала, неодноразово вчиняла замах на її життя, не пробачаючи їй ані соціальний статус офіційної фаворитки короля, ані її високий інтелектуальний розвиток.

Потрібно зазначити: французький культуролог, філософ та інтелектуал, наш сучасник, Філіп Рено – має певний пієтет щодо свого національного культуротворення, що виражений у наступній цитаті.

Філіп Рено:

Як і Вольтер, Монтескіо визнає за Францією – і за французьким політесом – деяку вартість, що поширюється за межі простої приязні до більш вишуканого життя. З цього він доходить висновку, що відмінними від англійської свободи шляхами французька монархія робить свій внесок у добро-

бут, славу та процвітання Європи. Визнання, поряд з англійським шляхом, певної французької моделі свободи, керованої «манерами», а не «торгівлею», є спільним для Монтескіо та Г'юма, хоч останній є більшим оптимістом, ніж перший: Г'юм вважає, що ця модель завжди має місце в абсолютній монархії, тоді як Монтескіо гадає, що остання народилась зі знищення монархії поміркованої. Парадоксально, що саме з ім'ям англомовного філософа – Девіда Г'юма – пов'язано відновлення хвали французькому політесу та поширення його царини, втім, без влаштування суду над «цивілізованою монархією», породженою абсолютизмом (Рено, 2016, с. 103).

Яскравий приклад культурно-просвітницького ландшафту Франції представлений у художньому фільмі 1998 року «Ярмарок марнославства» («Vanity Fair»), драма – мелодрама – серіал, екранізація роману Вільяма Текеря «Ярмарок марнославства» (роман вийшов у 1847 р.), виробництво США – Великобританія, режисер Марс Манден, актори: Наташа Літл, Френсіс Грей. (Сам роман Вільяма Текеря «Ярмарок марнославства» був екранізований більше ніж 10 разів, починаючи з німого кіно у 1911 році й дотепер.)

Це вже Франція у передчутті Французької революції та сама епоха Французької революції й події, які ми можемо назвати постреволюційний період. Фільм презентує життєвий шлях французької жінки, яка досягає своєї мети – посісти високе суспільне місце. При цьому головна героїня роману Вільяма Текеря послуговується не моральними життєвими орієнтирами, а, навпаки, – використовує усі мислимі та немислимі антиморальні форми поведінки, які й виносять Ребекку на вершину її життєвих очікувань. І знову політес, або норми упорядкування суспільного середовища, якнайкраще представлені у серіалі.

Філіп Рено зазначає:

Філософія історії Канта продемонструє, що позірний конфлікт між поступом Просвітництва та моральністю може бути подоланий, але питання відносин між поступом і витонченням манер має також вимір суто моральний («практичний» у кантівському сенсі): для того щоб політес був морально добрим, недостатньо, щоб він робив внесок у нашу цивілізованість, – ще треба, щоб він міг включитись у систему наших обов'язків, а це передбачає, що він не штовхатиме нас до порушення морального закону. Це питання, яке ставив Руссо, виходячи з вимоги широсердності, не менш вирішальне для філософії, яка робить з правдивості абсолютний та «довершений» обов'язок: якщо

політес є, певним чином, деякою брехнею, він не може бути чеснотою. Зрештою, якщо філософія історії дозволяє нам зрозуміти, яким чином витончення манер робить свій внесок у цивілізацію, а отже – і в поступ моральності, то вивчення звичок і звичаїв людей – навіть якщо ми робимо це з «прагматичної» точки зору, яка передбачає, що могла б зробити людина як вільна істота, – робить явними дві крайності, як видається, нездоланні під час уніфікації правил людської поведінки. «Характер статі» спричиняється до того, що чоловіки та жінки прямують різними шляхами, щоб досягнути розквіту в якості розумних істот, і «характер народу» має сталість, яка не пояснюється ні різноманітним політичним устоїв, ні навіть відмінностями клімату. Отож саме цими шляхами – філософія історії, мораль та антропологія – нам треба прямувати, щоб зрозуміти кантівський синтез цивілізації й автентичності (Рено, 2016, с. 176).

І, нарешті, культурно-просвітницький ландшафт Франції у постреволюційні часи, так звану епоху Наполеона І. Якнайкраще, на нашу думку, він представлений у ряді кінополотен:

«Наполеон і Жозефіна, або Влада бажань» чи «Комедія марнославства» («Josephine ou la comédie des ambitions») – 1979 рік, виробництво Франція, «історична фреска», серіал, режисер – Робер Мазуайє, актори: Даніель Лебрюн, Даніель Месгіш, Клер Верне, Жан-Люк Моро, Жак Дестоп.

«Наполеон і Жозефіна. Історія кохання» («Napoleon and Josephine. A love story») – 1987 рік, виробництво США–Франція, мінісеріал, режисер – Річард Хеффон, актори: Арманд Ассанте, Жаклін Біссет, Стефані Бічем, Ентоні Перкінс. Номінації: премія «Еммі» – за найкращу музичну композицію; премія «Еммі» – за найкращий дизайн костюмів.

«Наполеон» («Napoleon») – 2002 рік, за мотивами роману Макса Галло (М. Галло – сучасний французький письменник, історик, сценарист фільму), історичний мінісеріал, виробництво Франція–Канада, режисер – Ів Сімоно, актори: Крістіан Клавьє, Ізабелла Росселіні, Джон Малкович, Жерар Депардьє. Премія «Еммі».

Перед глядачем розгортається масштабна картина життя Франції за часів правління Наполеона І, так званих наполеонівських воєн, наполеонівських перемог, наполеонівської Європи в, зрештою, наполеонівського «падіння», поразки та його вигнання у острівне заслання і його смерті.

Постреволюційна Франція оговтується від жахливих подій внутрішнього суспільного терору, повсюди панує страх бути визнаним прихильником монархії і відповідно бути страченим привселюд-

но, та водночас відчувається Великий поступ суспільного прогресу, який формує державу нового типу, на засадах розробленого Наполеоном «Кодексу Наполеона».

Але в салонах новочасно народженої аристократії панує те ж саме лицемірство, ханжество, антиморальність, які врешті-решт і спричиняють повний крах революційного поступу цілої країни, що зазнає нищівної поразки на чолі із своїм імператором Наполеоном I.

Потрібно принагідно зазначити, що поразки зазнає, на наше глибоке переконання, лише армія та навколонаполеонівське оточення, тобто мізерна частина тогочасної французької аристократії, середнього класу та буржуа. Але велична історія самої країни, історія Франції прямує своїм поступом уперед, до нових соціокультурних, гуманітарних, політичних звершень. І саме XIX століття подарує людству новітні технічні, природничі, фундаментальні фізико-математичні знання і винаходи. І цим Франція теж зобов'язана саме епосі Просвітництва.

Висновки. Отже, аналітика Філіпа Рено «Політес Просвітництва (закони, звички, манери)» створює чудовий ландшафт для системної рефлексії культурно-історичного життя західноєвропейських країн і держав у часи передпросвітництва, у часи Просвітництва та згодом – постпросвітництва. Системні рефлексії культурно-історичних ландшафтів західноєвропейських країн сприяють більш глибокому пізнанню національних кодів теперішніх народів і держав, налагодженню кроскультурного діалогу, які є актуальними та вкрай необхідними за теперішніх складних політичних і соціально-культурних умов.

І головним лейтмотивом, який пронизує усю аналітику Філіпа Рено, є його невпинне звернення до моральності – як однієї з базових компонент життєдіяльності людських спільнот і людини зокрема. Саме моральність новочасного соціально-культурного ландшафту світу здатна створити сприятливі умови для поступу новочасного людства.

Слід зауважити, що аналітика Філіпа Рено є вкрай актуальною у сучасній гуманітаристиці. Адже, вона заповнює наукові лакуни ціннісного осягнення генези розвитку людських спільнот і астрополіне свої змістовно наповнені висновки на новітній культуротворчий ландшафт.

Актуальним і своєчасним для теорії та історії української культури є як звернення до аналітики французького філософа, так і до самої постаті Філіпа Рено, нашого сучасника, який презентує новітній західноєвропейський дискурс ціннісного аспекту людського буття.

Джерела та література

- Воропай, О. (2004). *Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис*. Харків : Фоліо. 508 с.
- Історія світової культури: Навч. посібник* (2010). Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури. 400 с.
- Лотман, Ю., Успенский, Б. (1971). О семиотическом механизме культуры. *Ученые записки Тартуского государственного университета*. Тарту: ТГУ. Вып. 284 : Труды по знаковым системам. V. С. 144-166.
- Лотман, Ю.М. (1978). Феномен культуры. *Ученые записки Тартуского государственного университета*. Тарту: ТГУ. Вып. 463 : Семиотика культуры : труды по знаковым системам. X. С. 3-17.
- Рено, Філіп (Raynaud Philippe фр.) *Політес Просвітництва (закони, звички, манери)*. Перекл. з французької, передмова, примітки Валентина Омелянчика. Київ: Стилос, 2016. 339 с.
- Сковорода, Г.С. (1973). Повне зібрання творів / *Григорій Сковорода*; [Передмова В. Шинкарука, І. Іваня]. Київ: Наукова думка. [Т.1] – 531с.; [Т.2] – 574 с.

References

- Istoriya svitovoyi kulturi: Navch. posibnik* [History of world culture: Education. Manual] (2010); Head of auto. team L.T. Levchuk. 3rd ed., revised. and additional. Kyiv: Center of Educational Literature. 400 p. [in Ukrainian]
- Lotman, Yu., Uspensky, B. (1971). O semioticheskom mehanizme kulturyi [On the semiotic mechanism of culture]. *Scientific Notes of Tartu State University*. Issue. 284 : Works on sign systems. V. Pp. 144-166. [in russian]
- Lotman, Yu. M. (1978). Fenomen kulturyi [Phenomenon of culture]. *Scientific Notes of Tartu State University*. Issue. 463: Semiotics of culture: works on sign systems. X. Pp. 3-17. [in russian]
- Reno, Philippe (Raynaud Philippe) (2016). *Polites Prosvitnitstva (zakoni, zvyichki, maneri)* [Polites Enlightenment (laws, habits, manners)]. Transl. from French, preface, notes by Valentin Omelyanchyk. Kyiv: Stylos. 339 p. [in Ukrainian]
- Skovoroda, H.S. (1973). *Povne zibrannya tvoriv* [Complete collection of works] ; foreword by V. Shinkaruk, I. Ivan. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1. 531 p.; vol. 2. 574 p. [in Ukrainian]
- Voropayi, O. (2004). *Zvichayi nashogo narodu : Etnografichniy naris* [Customs of our people: Ethnographic essay]. Kharkiv: Folio. 508 p. [in Ukrainian]

Liudmyla Troielnikova

**«Polites of Education» by Philip Renault and French cultural and educational landscape:
Cultural «Sketch»**

Abstract. Theorization of the cultural landscape of France during the Enlightenment, roughly the 18th century – the beginning of the 19th century, was carried out. Attention is focused on understanding the cultural essence of the generalized concept - the cultural and educational landscape of France, in the context of French «politesse», which is based on the ethical and national perspective of life.

A cultural analysis of the work of the French philosopher and culturologist Philippe Reno, titled «Polites of the Enlightenment (laws, habits, manners)», is presented, aiming to expand the boundaries of cross-cultural dialogue between European peoples and to help understand the fundamental values of their cultural landscapes, particularly the French one. Theorizing the cultural and educational landscape of France, which reflects individuals' worldviews and their sociocultural orientations, provides an opportunity to comprehend its transformation, historical sociodynamics, and civilizational progress.

Keywords: age of Enlightenment, cultural-enlightenment landscape, France, Philippe Reno, politeness of Enlightenment, civilizational normality.